

ПРИСЛІВНИКИ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ ‘ТУТ, У ЦЬОМУ МІСЦІ’
В ЗАХІДНОПОЛІСЬКИХ ТА СУМІЖНИХ ГОВІРКАХ

Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Філологія.
Випуск 24.

УДК 808.3.873.801.55.01.

Громик Ю. Прислівники зі значенням ‘тут, у цьому місці’ в західнополіських та суміжних говірках; 14 стор.; кількість бібліографічних джерел – 51; мова українська.

Анотація. Проаналізовано прислівники лексико-семантичної групи ‘тут, у цьому місці’, фіксовані в західнополіських і суміжних волинських та середньополіських говірках. Відзначено значну варіативність діалектних структур, неоднорідних за морфологічним складом, походженням, ареалом.

Ключові слова: говірка, ареал, прислівник, лексема, лексичне значення, суфікс, вказівна частка.

Resume: In the article it is analyzed adverbs of lexico-semantic group ‘here, in this place’ that are fixed in the Western Polissya and neighboring Volynian and Middle Polissya dialects. Considerable variety of dialectal forms which are heterogeneous because of their morphological structure, origin and area is noted.

Key word: dialect, area, adverb, lexeme, lexical meaning, suffix, demonstrative particle.

Численну групу прислівникової лексики західнополіського говору складають деривати, що реалізують значення ‘тут, у цьому місці’. Діалектний матеріал, зібраний із території західнополіського та суміжних говорів (дослідженням охоплено 178 населених пунктів Волинської, Рівненської областей, а також Брестської області Республіки Білорусь та повіту Гайнівка Підляського воєводства Республіки Польща), дозволяє говорити про значну варіативність діалектних структур, неоднорідних за морфологічним складом, походженням, ареалом.

У досліджуваних говірках основним засобом реалізації значення ‘тут, у цьому місці’ є прислівник *тут*, на основі якого витворено цілу систему похідних із суфіксальним *-к-*. Переважно в східній частині західнополіського ареалу виявлено деривати з суфіксами *-ки*, *-еки*, *-аки*, *-ечки*. У любешівських говірках засвідчено структури *тўтки* (Березичі Лбш), *тўтк’і* (Залізниця Лбш), *тўтк’е* (В’язівно Лбш), пор. іншу фіксацію: *тўтки* [6, с. 42]; пор. також буковинське *тўткі* [38, с. 556], гуцульське *тўткі* [14, с. 189] та ін., польське діалектне *tutki* [48, с. 58]. У північній та східній частинах говору вживані похідні на *-еки*, *-аки*: *тўтики* (Омельно Квр),

ту́тик'і (Щедрогір Рт, Ромашківка Квр), *ту́тек'і* (Берестя Дб), *ту́теки'* (Ремчиці Ср), *ту́таки* (Поляни Бр), *ту́так'і* (Видраниця Рт, Малий Мідськ Кс), пор. білоруське діалектне *ту́такі* [47, с. 63]. В українській мові форма *tutaki* засвідчена була ще в XVI ст. [40, с. 12]. Найчастіше фіксовано деривати на *-ечки*: *ту́течки* (Комарівка Кс, Яполоть Кс, Удрицьк Дб), *ту́течк'і* (Седлище Лбш, Красносілля Вл), *ту́тичк'і* (Ромашківка Квр, Залізниця Лбш), що давніше відзначені були в волинськополіських говірках [4, с. 214], у говірках Пінщини [19, с. 27], а також у середньополіських [11, с. 344], волинських [9, с. 136], гуцульських [13, с. 129], степових [44, с. 73], слобожанських говірках [10, с. 210] та ін., пор. ще білоруське *ту́тачки* [47, с. 63], російське діалектне *ту́тычки* [35, с. 373].

Практично в усіх говіркових групах фіксовано похідні з формально демінутивними суфіксами *-ка*, *-ека*, *-ечка*. Так, у частині говірок функціонує прислівник *ту́тка* (Омельно Квр, Липне Квр, Видраниця Рт), що відомий із попередніх досліджень [1, с. 77]. Паралелі простежено в наддністрянських [46, с. 258], гуцульських [14, с. 189], бойківських [26, с. 307], буковинських говірках [38, с. 556] та ін., а також у білоруських [42, с. 150] та польських [48, с. 61] діалектах. Найбільшу частотність із-поміж похідних від *тут* прислівників у західнополіських говірках має дериват *ту́тека* (Сварицевичі Дб, Ремчиці Ср, Немовичі Ср, Велика Осниця Мн), його варіант *ту́тика* (Чевель Ст, Дубечно Ст, Калинівка Мн, Видраниця Рт, Гораймівка Мн) та структура *ту́така* (Тур Рт, Дубичі-Церковні Д-Ц, Вітово Д-Ц, Мохнате Гй), пор. з інших фіксацій волинськополіське *ту́тека*, *ту́тика* [4, с. 214], берестейське *ту́тыка*, *ту́така* [15, с. 234], пінське *ту́тока* [19, с. 19], підляське *ту́така* [50, с. 73], *ту́тика* [2, с. 295], пор. також західноволинське *ту́тика* [21, с. 242], східно- і середньополіське *ту́така*, *ту́тека*, *ту́тека* [23, с. 217] та ін., білоруське діалектне *ту́тэка*, *ту́така* [42, с. 150], російське діалектне *ту́така* [36, с. 307]. Велику частотність у мовленні західних поліщуків має дериват *ту́тичка* (Липне Квр, Ситниця Мн, Дубечно Ст), пор. з інших фіксацій волинськополіське *ту́тичка* [4, с. 214], берестейське *ту́тэчка*, *ту́тычка*, *ту́тачка* [15, с. 234], пінське *ту́точка* [19, с. 37], підляське *ту́тичка* [2, с. 75], пор. також середньополіське

тўтечка [11, с. 251], східнополіське *тўтечка* [12, с. 159], гуцульське *túteczka* [51, с. 243] та ін.

Лише в одній говірці (Удрицьк Дб) засвідчено дериват із суфіксом *-ечку*: *тўтечку* (можливо, західнополіський локалізм).

У північно-східній частині західнополіського ареалу (зарічненсько-дубровицькі говірки) виявлено похідні з суфіксами *-ен'ки*, *-ен'ка*: *тўтен'ки* (Вичівка Зр), *тўтен'ка* (Сварицевичі Дб, Вичівка Зр), пор. з інших фіксацій волинськополіське *тўтийка* [4, с. 214], берестейське *тўтэнькі* [15, с. 234], підляське *тўтинька* [2, с. 295], а також в інших поліських говорах: *тўтиньки* [23, с. 217], у наддністрянських говірках: *тўтейка*, *тўтеньки* [46, с. 258] та ін.

Морфемі *-ки*, *-ка* та їх варіанти *-еки*, *-ечки*, *-ека*, *-ечка* і под., які поширюють прислівники, є результатом морфологічного розвитку окремих слов'янських мов уже в історичну добу їх побутування; за походженням вони є абстрагованими з іменникових форм суфіксами, що втратили семантику демінутивності.

У багатьох західнополіських та суміжних говірках засвідчено варіант *тўта* (Ромашківка Квр, Залюття Ст), що з попередніх фіксацій відомий у волинськополіських [5, с. 124], берестейських [42, с. 516] та підляських говірках [50, с. 173], а також у східно- і середньополіських [23, с. 217], бойківських [26, с. 35] та ін. В українській мові перші фіксації прислівника *тута* припадають на XIV ст. [39, с. 451]. У форманті *-а* вчені вбачали іменну за походженням флексію [45, с. 43], своєрідний дейктичний суфікс, який з'явився фонетичним шляхом після останнього приголосного основи [47, с. 64], дейктичну частку [18, с. 371]. Кінцеве *-а* можна звести до праслов'янської вказівної частки **a* – якоїсь відмінкової форми вказівного займенника **e-* / **o-* [16, с. 37]. Можливо, мав рацію В. Циран, коли, зважаючи на паралельність уживання й одночасність засвідчення у пам'ятках старопольських форм *tuto*, *tuta*, зі структури деривата *tuta* вичленовував компонент *-ta*, вважаючи його варіантом *-to*, наявного в *tuto* [49, с. 70]. З урахуванням цього кінцеві сегменти *-ть*, *-ta* можуть бути пояснені як різні форми нечленного вказівного займенника **ть*.

У західноволинських, а також підляських говірках структура прислівників *тўта*, *тўтка*, *тўтака* часто ускладнена кінцевим *-й*: *тўтай* (Микуличі В-В, Верба

В-В, Веселе Лц, Петрове Ів, Грабовець Д-Ц, Дубичі-Церковні Д-Ц, Корнин Д-Ц, Чохи Д-Ц, Вітово Д-Ц, Мохнате Гй), *тўткай* (Микуличі В-В), *тўтакай* (Чохи Д-Ц, Мохнате Гй), пор. інші фіксації на Підляшші: *тўтай* [2, с. 279], *тўткай* [50, с. 75], *тўтїкай* [50, с. 73]. Паралелі відомі в наддністрянських: *тўткай* [29, с. 64], лемківських говірках: *тўткай* [8, с. 82], говорах білоруської мови: *тўтай*, *тўтакай* [42, с. 150]; у польській мові лексема *tutaj* відома з XVII ст. [49, с. 71]. У західних говорах української та білоруської мов прислівникові форми з кінцевим *-й* зумовлені або щонайменше підтримувані польським впливом.

У центральній частині волинсько-поліського ареалу (в основному це межиріччя Турії та Стиру) виділено великий суцільний ареал прислівника *туд* ‘у цьому місці’ (Набруска Мн, Галузія Мн, Лишнівка Мн, Деревок Лбш, Бихів Лбш, Ворокомле К-К, Любитів Кв) та похідних *тўда* (Деревок Лбш, Бихів Лбш, Ворокомле К-К), *тўдка* (Оленине К-К, Гута-Боровенська К-К, Ворокомле К-К, Воєгоща К-К, Набруска Мн, Городок Мн, Деревок Лбш), *тўдека* (Велимче Рт), *тўдика* (Набруска Мн, Лишнівка Мн, Градиськ Мн, Галузія Мн, Копилля Мн, Гута-Боровенська К-К, Полиці К-К, Ворокомле К-К, Воєгоща К-К, Цир Лбш, Любитів Кв, Туличів Тр), *тўдечка* (Більська Воля Вл), *тўдичка* (Галузія Мн, Городок Мн, Копилля Мн, Лишнівка Мн, Градиськ Мн, Гута-Боровенська К-К, Оленине К-К, Ворокомле К-К, Бірки Лбш), *тўдк’і* (Полиці К-К), *тўдки^і* (Лишнівка Мн), *тўдеки* (Більська Воля Вл), *тўдик’і* (Полиці К-К), *тўдїйки* (Деревок Лбш). Подібні форми виявлені в підляських говірках: *тўдекай*, *тўдекей* [50, с. 73], *тўдїйкай* [50, с. 376], говорах білоруської мови: *тўдака*, *тўдако* [42, с. 150]. Можливо, форми *туд*, *тўдика* і под. склалися внаслідок контамінації *тут*, *тўтика* (*tu, *tuto первісно означало ‘там, у тому місці’ і ‘туди’) із прислівниками *туді*, *тудї*, які іноді означають ще й ‘там’, пор.: *вонó тудї звєрху лижїт*’ (Липне Квр). Фонетичну структуру варіанта *туд* можна розглядати і як наслідок прогресивної дистантної дисиміляції ([т...т] > [т...д]) або як гіперизм на противагу звичній для частини говірок оглушеній вимові дзвінких.

Функцію більш точної просторової вказівки в західнополіських говірках виконують постпозитивні вказівні частки *-ге* та *-о*, *-во*, *-го*, рідше – препозитивна *о-*: *тутгэ*, *тутагэ*, *туткагэ*, *тутикагэ*, *тутичкагэ* та *тутó*, *тутгó*, *тутвó*, *отутó*,

отутгб, отутвб, тудвб, тутавб, тутагб, тудавб, отутавб, отутагб, тутавовб, отудб, туткавб, тудкавб, тутикавб, тутикагб, тудикавб, тудокавб, тутичкавб, тутичкагб, отутичкавб, тутичк'ігб, тудыйкивб, туткайвб, туткайвовб.

Постпозитивна афіксація прислівників на *-ge*, характерна для говірок північно-західної окраїни волинськополіського ареалу, – специфічно західнополіське явище, ймовірно, архаїчне. Сегмент *-ge* – вказівна частка, що в говірках Пінщини вживана як лексично незалежна одиниця зі значенням ‘ось’, ‘оце’, а також у прислівниковому значенні ‘ось так’ (Невель Пн, Хойно Пн, Містковичі Пн, Жидче Пн). У цьому ж ареалі частку *ge* фіксував наприкінці ХІХ ст. Ю. Карський [19, с. 4]. Відповідники, відомі в інших слов’янських ареалах, зводяться до праслов’янської вказівної частки **(h)e* ‘ось; он’ займенникового походження [16, с. 487–488].

У більшості західнополіських говірок поширені деривати з указівними сегментами *-vo*, *-go* та *o-* (афіксація на *-go* характерна для східної частини ареалу; редуплікація *-вово* фіксована спорадично у західноволинських говірках). У волинськополіському ареалі з інших фіксацій відомо *тутгб, тутагб* [5, с. 124], *туткавб, тутавб, отуткайвб* [6, с. 42], у берестейських говірках – *о тут о* [20, с. 121], підляських – *о тут о* [50, с. 7], *тутаво* [50, с. 169], *тутакавб* [2, с. 357], *отута* [2, с. 295], *тута о* [2, с. 276], пор. також дані середньополіських: *отут* [11, с. 242], *отутб* [11, с. 291], *отутака* [11, с. 157], волинських: *тутб* [9, с. 128], наддністрянських: *тутавб, тутб* [46, с. 258], буковинських: *туткивб, тутково* [22, с. 98], гуцульських: *отутка* [14, с. 44] та інших говірок.

Сегмент *-vo*, використовуваний для вираження точнішої вказівки, у багатьох говірках цього ж ареалу відомий як указівна частка ‘ось’, а також у функції прислівника зі значенням ‘ось тут’ (Липне Квр, Гораймівка Мн, Цміни Мн, Яполоть Кс). Указівне *vo* у значенні ‘ось тут’ фіксоване в волинськополіському ареалі й давніше [3, с. 67], пор. також бойківське *vo, ўо* [26, с. 137]. Учені вказівну частку *vo* вважають залишком давнього займенника *ovo* [31, с. 23], реконструюють псл. **-vo*, **-v-* займенникового походження [16, с. 488], допускаючи, щоправда, ймовірність існування у дослов’янську добу вказівного займенника **’o-* [16, с. 37].

Невеликий компактний ареал у говірках Пінщини (Жидче Пн, Невель Пн, Хойно Пн, Містковичі Пн) утворює прислівник *гэм:а* ‘ось тут’, пор. також діалектні білоруське *гэмта* [43, с. 120] та російське *эмта* [34, с. 45]. Початкове *ге-* – вказівна частка, кінцеве *-т:а* зводиться, можливо, до давнішого **-ть-та*, яке могло бути наслідком зрощення двох різних форм указівного займенника **ть* (пор. подібного походження прислівники *тут* < **tu-ть*, *тута* < **tu-та*). Із лексемою *гэм:а* споріднений прислівник *гэм:ичк’і* ‘ось тут’ (Велике Вербче Ср) – дериват із формально демінутивним суфіксом від не засвідченого в цій говірці прислівника **гэм:и*, пор. білоруське діалектне *гэмты* ‘ось тут’, паралельне до *гэмта* [43, с. 120].

В одній надсвітязькій говірці виявлено результат редуплікації вказівного *ге* – дериват *эге* (*гэге*) ‘ось тут’ (Пулемець Шц), що може поширюватися морфемами *-л’*, *-л’а*: *эгел’* (*гэгел’*), *эгел’а* (*гэгел’а*), які, у свою чергу, зумовлені аналогією до прислівників *ск’іл*, *ск’іл’а* ‘звідки’, *дóк’іл’*, *дóк’іл’а* ‘доки’ та ін. У більшості суміжних говірок (Піща Шц, Мельники Шц, Залісся Шц, Жиричі Рт, Тур Рт, Яревище Ст) зафіксовано прислівник *áге*, рідше – *агэ* ‘ось тут’, пор. також фіксацію *áги* ‘он там’ [3, с. 1]. Структурно *аге* – результат зрощення вказівних часток *а* та *ге*. У надсвітязьких говірках (Залісся Шц, Пулемець Шц, Піща Шц, Мельники Шц) на базі *áге* постали похідні *áгел’*, *áгел’а* ‘ось тут’.

У більшості західнополіських говірок засобом реалізації значення ‘ось тут’ є прислівник *áво* (Дивин Кб, Мокрани Мл, Градиськ Мн, Ворокомле К-К, Черче К-К, Прохід Рт, Тур Рт, Чевель Ст, В’язівно Лбш, Ворокомле К-К), *йáво* (Річиця Рт, Деревок Лбш, Бихів Лбш, Гірки Лбш, Щитинь Лбш, Невір Лбш), *гáво* (Гута-Боровенська К-К, Полиці К-К, Бихів Лбш), пор. інші фіксації у волинськополіських говірках: *áво*, *авó* [3, с. 1], *йáво* [4, с. 284], у берестейському ареалі: *яво* [15, с. 269], пор. ще бойківське *áво*, *авó* [26, с. 32]. Структура *аво* – результат зрощення вказівних часток *а* та *во*. В одній із говірок (Щитинь Лбш) простежено лексему *йáвоно* ‘ось тут’, у складі якої засвідчено ще одну вказівну частку – *онó*. У структурі *гéво* ‘ось тут’ (Цир Лбш, Деревок Лбш) поєднано вказівні частки *ге* та *во*, пор. бойківське *гéо* ‘ось’ [26, с. 164], лемківське *гев* ‘сюди’ [8, с. 149], надсянське *г’эў* ‘сюди’, ‘тут’ [30, с. 22], польське *hev*, *hewaj* [48, с. 66] та ін.

У говірках північно-західної частини західнополіського діалекту значення ‘ось тут’ реалізує прислівник *гéде* (Дубечно Ст, Залюття Ст, Смоляри Ст, Яревище Ст, Мельники Шц, Піща Шц, Залісся Шц, Пулемець Шц, Полапи Лб, Нудиже Лб), *гíде* (Тур Рт), пор. іншу фіксацію: *гéде* ‘там’, ‘тут’ [Арк, I, 87]. Лексема *gedé* засвідчена лексикографами кінця ХІХ ст. – початку ХХ ст. [37, с. 278]. Для вираження більш точної просторової вказівки *гéде* поширюється вказівними частками *ге*, *во*: *гéдево* (Піща Шц), *gedeb*, *gedevb*, *gedivb* (Яревище Ст), *gedegé* (Смоляри Ст, Яревище Ст, Мельники Шц, Піща Шц, Залісся Шц, Полапи Лб, Нудиже Лб), пор. іншу фіксацію: *edegé* ‘он там’ [3, с. 149]. Прислівник *gedegév* (Яревище Ст), очевидно, – усічений варіант незасвідченого *gedegévo (деривата з *гéде* та двох різних указівних часток у постпозиції – *ге* та *во*).

У багатьох підляських, північних та центральних волинськополіських і суміжних середньополіських говірках у значенні ‘ось тут’ фіксовано прислівник *óде* (Корнин Д-Ц, Чохи Д-Ц, Тофіловці Д-Ц, Галина Воля Ст, Чевель Ст, Нужель Кв, Троянівка Мн, Щитинь Лбш, Берестя Дб, Вичівка Зр, Красносілля Вл, Залісся Шц, Полапи Лб), *óда*, *вóда* (Бірки Лбш), *вóде* (Ставки Тр, Галина Воля Ст, Залюття Ст, Мокрани Мл, Старі Кошари Кв, Черемошна Воля Лб, Забужжя Лб, Річиця Рт, Пулемець Шц), *гóде* (Воронки Вл, Малі Телковичі Вл), пор. інші фіксації у волинськополіських говірках: *вóде* [3, с. 9], *гóде* [4, с. 9], *одé* [1, с. 186]; у підляських говірках: *óде* [2, с. 311]. Ареал продовжено у середньополіському говорі: *óде* [11, с. 280], *одé* [11, с. 284], західноволинських говірках: *вóда* [21, с. 87], інших південно-західних говорах, пор. бойківське *óде* [27, с. 15], закарпатське *óде* [7, с. 12], буковинське *одí* [38, с. 361], гуцульське *ode* [51, с. 123]; відоме білоруське діалектне *вóдзе* [17, с. 100], російське діалектне *воде* [32, с. 335]. Точнішу просторову вказівку виражають похідні *odeb* (Вітово Д-Ц, Лісове Мн), *odevb* (Галина Воля Ст, Яревище Ст, Черемошна Воля Лб, Воронки Вл, Залісся Шц, Полапи Лб), *vodevb* (Цир Лбш, Мельники Шц, Вербя В-В), *voдавb* (Бірки Лбш), пор. інші фіксації: *vodevb* [1, с. 108], *ode o* [1, с. 186], *odevb* [2, с. 280], пор. ще бойківське *odevb*, *vodevb* [27, с. 15], російське діалектне *вóдево* [32, с. 335] та ін. У говірках північно-західної частини західнополіського говору значення ‘ось тут’ реалізує лексема *odegé* (Яревище Ст,

Нудиже Лб, Залісся Шц, Полапи Лб, Піща Шц), *одегі* (Тур Рт), пор. фіксацію в берестейському ареалі: *одэгі* (*одэга*) ‘ось’ [15, с. 152].

У межах ареалу *оде* простежено похідні *одек’і* (Берестя Дб), *одека* (Корнин Д-Ц, Чохи Д-Ц, Тофіловці Д-Ц, Велике Вербче Ср), *водека* (Забужжя Лб, Велимче Рт), пор. бойківське *одека* [27, с. 15], гуцульське *оде-ка* [51, с. 123], а також білоруське діалектне *водзeka*, *водзіка* [41, с. 322], російське діалектне *воде-ка* [32, с. 335] та ін. Прислівник *водекаво* (Забужжя Лб) – результат поширення *водека* вказівним *во* для уточнення просторової характеристики, пор. бойківське *одикаво* [27, с. 15].

У говірках північно-східної частини говору зі значенням ‘ось тут’ засвідчено прислівник *одб* (Набруска Мн, Лишнівка Мн, Галузія Мн, Градиськ Мн, Троянівка Мн, Щитинь Лбш), *водб* (Оленине К-К), пор. також іншу фіксацію: *одб* [3, с. 10]. Ареал охоплює берестейські говірки: *одб* [15, с. 151], середньополіський говір: *одб* [11, с. 288]. *Одб* можна кваліфікувати як результат фонетичного розвитку давнішого зрощення *одеб*. У цьому ж ареалі точнішу вказівку виконує варіант *водовб* (Бірки Лбш, Троянівка Мн, Велимче Рт), пор. берестейське *одогб* [15, с. 151], середньополіське *одогб* [11, с. 316]. Окремими вкрапленнями у східній частині ареалу фіксовано *од’б* (Кам’януха Мн, Нові Червища К-К, Яполоть Кс), – очевидно, наслідок аналогічного вирівнювання варіанта *одб* за зразком паралельних структур *оз’дб* та *оз’д’б*. Відповідник відомий у середньополіських говірках: *од’б* [11, с. 118].

У багатьох західнополіських говірках зі значенням ‘ось тут’ засвідчено *оз’де* (Мизове Ст, Залізниця Лбш, В’язівно Лбш), *воз’де* (Верба В-В, Туличів Тр, Старі Кошари Кв, Бихів Лбш, Цир Лбш, Запруддя К-К, Мостище К-К), *боз’де* (Нуйно К-К), *боз’да* (Петрово Ів, Заячиці Лк, Бірки Лбш), *гоз’де* (Більська Воля Вл) – фонетичні варіанти загальноновживаного *осьде*. Виявлено похідні *воз’деки* (Римачі Лб, Забужжя Лб), *воз’даке* (Петрово Ів, Заячиці Лк), *оз’дечк’і* (Мала Любаша Кс), *воз’дечки* (Обенижі Тр), *воз’дека* (Римачі Лб, Рівне Лб, Забужжя Лб), *оз’дечка* (Мала Любаша Кс), пор. паралелі в інших поліських говорах: *оз’дечки* [23, с. 143], *осьдека*, *осьдека*, *осьдечка* [23, с. 146], у волинських говірках: *возьдаке* [21, с. 88] та ін., а також у білоруських: *воздзіка* [41, с. 322–323], *авозьдзяка* [15, с. 11], російських діалектах: *восьдечки* [33, с. 153]. Подібні структури для вираження точнішої вказівки

поширювані сегментом *-во*: *оз'дево́* (Мизове Ст), *воз'давó* (Петрово Ів), *воз'декаво́* (Рівне Лб) та ін., пор. паралель у наддністрянському говорі: *вузьдево́* [46, с. 86].

У центральній та східній частинах волинсько-поліського ареалу склалися варіанти *оз'до́* (Любче Рж, Ворокомле К-К, Воєгоща К-К, Градиськ Мн, Череваха Мн, Троянівка Мн, Лишнівка Мн, Городок Мн, Оконськ Мн, Дядьковичі Рв), *о́з'до* (Мизове Ст, Любче Рж), що відбивають фонетичне стягнення у структурі вихідного *оз'део́*, пор. іншу фіксацію: *озьдо́* [3, с. 11]. Ареал продовжено в інших поліських говорах: *осьдо́* [23, с. 146], у подільських: *оздо́* [24, с. 45], степових говірках: *оз'до́* [25, с. 164] та ін. Виявлено також похідні типу *оз'довó* (Городок Мн), що реалізують точнішу просторову вказівку.

У частині говірок у структурі прислівника *о́з'де* (*во́з'де*) відбулися нерегулярні фонетичні зміни. Так, спостережено наслідки прогресивної асиміляції за м'якістю у групі [з'д] > [з'д']: *во́з'д'е* (Щитинь Лбш, Ветли Лбш, Поворськ Кв, Доротище Кв, Стеблі Кв, Ситниця Мн, Калинівка Мн, Красноволя Мн, Велика Осниця Мн, Поляни Бр), *во^оз'д'е́* (Велимче Рт), *о́з'д'е* (Журавичі Квр, Гораймівка Мн, Граддя Мн, Оконськ Мн, Гута Кс, Воронки Вл), *во́з'д'і* (Гірки Лбш), *воз'д'і* (Мостище К-К). У подібних формах може з'являтися неетимологічний [й]: *во́йз'д'е* (Ситниця Мн, Черче К-К). Результат асиміляції за м'якістю відзначено і в похідних: *о́з'д'ека* (Гута Кс), *во́з'д'іка* (Старі Кошари Кв), *воз'д'іка́* (Комарівка Кс), *гоз'д'іка́* (Берестяне Квр), *о́з'д'ечка* (Комарівка Кс), пор. іншу фіксацію: *гоз'д'іка* [5, с. 51], пор. також засвідчені в інших поліських говорах *о́з'д'е* [12, с. 77], *о́с'д'ека* [12, с. 76]. Унаслідок постпозитивної афіксації на *-о* (*-во*) склалися форми *воз'д'ео́*, *воз'д'евó* (Красноволя Мн), з яких фонетичним шляхом постали варіанти *оз'д'о́* (Щедрогір Рт, Оленине К-К, Гута-Боровенська К-К, Нові Червища К-К, Полиці К-К, Гораймівка Мн, Цміни Мн, Грем'яче Квр, Яполоть Кс, Гута Кс), *о́з'д'о* (Кам'януха Мн), *воз'д'о́* (Запруддя К-К, Качин К-К, Ставки Тр, Доротище Кв, Омельне Квр, Великий Сидень Кс, Комарівка Кс), які теж часто поширювані вказівним *-во*: *оз'д'овó* (Щедрогір Рт, Гораймівка Мн, Гута Кс, Нові Червища К-К), *воз'д'овó* (Запруддя К-К, Омельне Квр, Доротище Кв), пор. інші фіксації: *гоз'д'о́*, *гоз'д'огó* [3, с. 96].

У деяких говірках у таких формах відбулася ще й прогресивна асиміляція за

способом творення у групі [з'д'] > [з'дз']: *о́з'дз'е* (Домашів Квр), *во́з'дз'е* (Набруска Мн, Галузія Мн, Поляни Бр), *во́з'дз'е́* (Стобихва К-К, Навіз Рж), *го́з'дз'е* (Малі Телковичі Вл, Більська Воля Вл), *гу́з'дз'іка́* (Липне Квр), *гу́з'дз'ікаго́* (Липне Квр), *оз'дз'о́* (Собіщиці Вл, Постійне Кс, Малий Мідськ Кс, Копилля Мн), *во́з'дз'о́* (Набруска Мн, Стобихва К-К), *оз'дз'ово́* (Постійне Кс), *гу́з'дз'ого́* (Липне Квр).

У говірках північно-східної окраїни досліджуваного ареалу значення 'ось тут' реалізують лексеми *он'* (Берестя Дб), *он'о́* (Немовичі Ср, Велике Вербче Ср, Удрицьк Дб, Колки Дб, Стрільськ Дб, Берестя Дб, Поляни Бр, Мирне Кс, Комарівка Кс), *ан'о́* (Немовичі Ср, Стрільськ Дб, Красносілля Вл, Воронки Вл), *а́н'о* (Малі Телковичі Вл, Більська Воля Вл, Красносілля Вл) та похідні *он'ого́* (Стрільськ Дб, Велике Вербче Ср), *ан'ого́* (Малі Телковичі Вл, Красносілля Вл), пор. інші фіксації: *а́ньо* 'щойно' [3, с. 3], *он'ого́* 'тут' [4, с. 13]. Наведені деривати – результати семантичного розвитку та пізнішої афіксації вказівних часток *он'*, *ан'*, споріднених із білоруською *вунь* [41, с. 513], українською *он* та ін.

У цій же та в суміжних говіркових групах засвідчено результат зрощення вказівного сегмента *он'* із прислівником *де*: *о́н'де* (В'язівно Лбш, Лісове Мн, Поляни Бр, Сварицевичі Дб, Вичівка Зр), пор. білоруське діалектне *вунь дзе* [41, с. 513]. На базі *о́н'де* внаслідок прогресивної асиміляції за м'якістю склалося *о́н'д'е*, *он'д'е́* (Морочне Зр), пор. іншу фіксацію: *о́н'д'е* [4, с. 13]. За аналогією до *о́з'д'е* > *о́з'дз'е* постали варіанти *го́н'дз'е* (Малі Телковичі Вл), *во́н'дз'е́* (Березичі Лбш), *ун'дз'е́*, *гун'дз'е́* (Липне Квр). Такі ж звукові зміни спостережено у структурі похідних: *о́н'д'еки́* (Вичівка Зр), *о́н'д'ечки* (Сварицевичі Дб), *он'дз'ека́* (Постійне Кс), *гун'дз'іка́*, *ун'дз'іка́*, *н'дз'іка́* (Липне Квр), пор. фіксації у берестейських говірках: *у́ньдєска* [15, с. 239], інших поліських говорах: *оньдєска* 'там' [23, с. 144]. Для вираження більш точної просторової вказівки *о́н'де* та похідні поширювані вказівним *-во (-го)*: *о́н'д'ево* (Поляни Бр), *он'д'евó* (Морочне Зр), *гун'дз'ікаго́*, *ун'дз'ікаго́*, *н'дз'ікаго́* (Липне Квр), пор. іншу фіксацію в говірці с. Липне: *ундз'ікаго́* [4, с. 218].

Подібно до *оз'д'о́* склався варіант *он'д'о́* (Залізниця Лбш, Мала Любаша Кс, Яполоть Кс, Мирне Кс, Комарівка Кс, Більська Воля Вл, Немовичі Ср, Колки Дб),

он'д'о (Кам'януха Мн, Руда-Красна Рв), *зун'д'у* (Велике Вербче Ср), *з'ин'д'об* (Велике Вербче Ср), пор. фіксації у середньополіському говорі: *он'д'об* [28, с. 84], *онд'об* 'там' [11, с. 79]. У кількох говірках на південному сході ареалу фіксуємо *он'дз'об* (Постійне Кс), *збн'дз'о* (Гораймівка Мн), *зун'дз'об*, *ун'дз'об*, *н'дз'об* (Липне Квр), пор. інші фіксації в говірці с. Липне: *ундз'об*, *ун'дз'об* [4, с. 218]. Аналізовані структури часто поширювані вказівним *-во (-го)*: *он'д'овоб* (Залізниця Лбш), *он'д'огоб* (Колки Дб), *он'дз'огоб* (Постійне Кс), *зун'дз'огоб*, *ун'дз'огоб* (Липне Квр). В одній говірці (Велике Вербче Ср) засвідчено дериват із формально демінутивним суфіксом: *зун'д'очки*. Виявлені у цьому ж ареалі прислівники *ан'бде* (Красносілля Вл) та *ан'д'об* (Немовичі Ср) – результати зрощення із прислівником *де* вказівних часток *ан'*, *ан'об*, паралельних до *он'*.

Отже, більшість виявлених у західнополіських та суміжних говірках прислівників, що реалізують значення 'тут, у цьому місці', можна об'єднати в кілька структурних груп: варіанти загальноживаного *тут* та похідні (*туд*, *тута*, *туда*, *тутки*, *тутка*, *тутаки*, *тудика* та ін.); деривати, що постали шляхом семантичного розвитку вказівних часток чи зрощення кількох указівних часток (*во*, *аво*, *гэво*, *гэге*, *аге*, *он'*, *бн'о*, *ан'о* та ін.); деривати, що є результатами зрощення вказівних часток із прислівником *де* (*гэде*, *бде*, *оз'де*, *бн'де*, *ан'бде* та ін.).

Умовні скорочення назв районів та гмін:

Волинська область: В-В – Володимир-Волинський, Ів – Іваничівський, Кв – Ковельський, Квр – Ківерцівський, К-К – Камінь-Каширський, Лб – Любомльський, Лбш – Любешівський, Лк – Локачинський, Лц – Луцький, Мн – Маневицький, Рж – Рожищенський, Рт – Ратнівський, Ст – Старовижівський, Тр – Турійський, Шц – Шацький.

Рівненська область: Бр – Березнівський, Вл – Володимирецький, Дб – Дубровицький, Зр – Зарічненський, Кс – Костополіський, Рв – Рівненський, Ср – Сарненський.

Брестська область (Білорусь): Кб – Кобринський, Мл – Малоритський, Пн – Пінський.

Підляське воєводство, повіт Гайнівка (Польща): Д-Ц – гміна Дубичі Церковні,
Гй – гміна Гайнівка.

Література

1. Аркушин Г. Голоси з Волинського Полісся (Тексти) / Г. Л. Аркушин. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – 542 с.
2. Аркушин Г. Голоси з Підляшшя (Тексти) / Г. Л. Аркушин. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – 536 с.
3. Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок : у двох томах / Г. Л. Аркушин. – Т. 1. – Луцьк : Вежа, 2000. – XXIV + 354 с.
4. Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок : у двох томах / Г. Л. Аркушин. – Т. 2. – Луцьк : Вежа, 2000. – 458 с.
5. Аркушин Г. Л. Силенська гуторка / Г. Л. Аркушин. – Луцьк : Вежа, 1996. – 167 с.
6. Бабій Ф. Й. Вивчення прислівника в діалектних умовах / Ф. Й. Бабій // Українська мова і література в школі. – 1981. – № 11. – С. 42-45.
7. Брошняк (Пискач) О. Д. Прислівники в українських говорах Закарпаття : автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / О. Д. Брошняк (Пискач) / Ужгородський національний університет. – Ужгород, 1996. – 23 с.
8. Верхратський І. Про говір галицьких лемків / І. Г. Верхратський. – Львів, 1902. Т. 5. – 482 с.
9. Гладкий П. Говірка села Нехворощі Андрушівського району Бердичівської округи (кол. Житомирського повіту) / П. Д. Гладкий // Український діалектологічний збірник. – Кн. II. – К. : ВАН, 1929. – С. 109-157.
10. Глуховцева К. Словник українських східнослобожанських говірок / К. Г. Глуховцева та ін. – Луганськ, 2001. – 234 с.
11. Говірки Чорнобильської зони : тексти / упоряд. П. Ю. Гриценко та ін. – К. : Довіра, 1996. – 358 с.
12. Говори української мови : збірник текстів / упоряд. С. Ф. Довгопол та ін. – К., 1977. – 590 с.

13. Горбач О. Зібрані статті / О. Т. Горбач. – Т. V. Діалектологія. – Мюнхен : Український вільний університет, 1993. – 660 с.
14. Гуцульські говірки : короткий словник / Відп. ред. Я. В. Закревська. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1997. – 232 с.
15. Дыялектны слоўнік Брэстчыны / склад. Аляхновіч М. М. і інш. – Мінск : Навука і тэхніка, 1989. – 294 с.
16. Етимологічний словник української мови : у семи томах / За ред. О. С. Мельничука. – Т. 1. – К. : Наукова думка, 1982. – 631 с.
17. Жывое народнае слова : дыялекталагічны зборнік. – Мінск : Навука і тэхніка, 1992. – 271 с.
18. Історія української мови. Морфологія / упоряд. С. П. Самійленко та ін. – К. : Наукова думка, 1978. – 539 с.
19. Карскій Е. Ф. Матеріали для изученія сѣверно-малорусскихъ говоровъ, а также переходныхъ отъ бѣлорусскихъ къ малорусскимъ. (Полѣсье) / Е. Ф. Карскій. – Вып. 1. – Санктпетербургъ, 1898. – 42 с.
20. Клімчук Ф. Д. Гаворкі Заходняга Палесся : фанетычны нарыс / Ф. Д. Клімчук. – Мінск : Навука і тэхніка, 1983. – 128 с.
21. Корзонюк М. М. Матеріали до словника західноволинських говірок / М. М. Корзонюк // Українська діалектна лексика : збірник наукових праць. – К. : Наукова думка, 1987. – С. 62-267.
22. Леонова М. В. Прислівники в буковинських говорах / М. В. Леонова // Питання історії і діалектології східнослов'янських мов. – Кн. 2. – Львів, 1961. – С. 92-102.
23. Лисенко П. С. Словник поліських говорів / П. С. Лисенко. – К. : Наукова думка, 1974. – 259 с.
24. Мельничук О. С. Словник специфічної лексики говірки села Писарівки / О. С. Мельничук // Лексикографічний бюлетень. – Вип. II. – К., 1952. – С. 10-59.
25. Муқан А. М. Словотвір українських наддунайських говірок / А. М. Муқан // Праці X Республіканської діалектологічної наради. – К. : Вид-во АН УРСР, 1961. – С. 156-168.

- 26.Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок / М. Й. Онишкевич. – Ч. 1. – К. : Наукова думка, 1984. – 497 с.
- 27.Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок / М. Й. Онишкевич. – Ч. 2. – К. : Наукова думка, 1984. – 516 с.
- 28.Прилипка Н. Архаїчні структури прислівників у поліських говорах / Н. П. Прилипка // Полісся. Мова, культура, історія. – К. : Наукова думка, 1996. – С. 83-87.
- 29.Приступа П. І. Говірки Брюховицького району Львівської області / П. І. Приступа. – К. : Вид-во АН УРСР, 1957. – 135 с.
- 30.Пшепюрська М. Надсянський говір / М. Пшепюрська. – Варшава, 1938. – 89 с.
- 31.Самійленко С. П. Нариси з історичної морфології української мови / С. П. Самійленко. – Частина 2. – К. : Вища школа, 1970. – 190 с.
- 32.Словарь русских народных говоров. – Вып. 4. – Ленинград : Наука, 1969. – 355 с.
- 33.Словарь русских народных говоров. – Вып. 5. – Ленинград : Наука, 1970. – 342 с.
- 34.Словарь русских народных говоров. – Вып. 9. – Ленинград : Наука, 1972. – 362 с.
- 35.Словарь русских народных говоров. – Вып. 20. – Ленинград : Наука, 1985. – 376 с.
- 36.Словарь русских народных говоров. – Вып. 23. – Ленинград : Наука, 1987. – 375 с.
- 37.Словарь української мови : в чотирьох томах / упор. Б. Д. Грінченко. – Т. 1. – К. : Наукова думка, 1996. – 494 с.
- 38.Словник буковинських говірок / За заг. ред. Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 2005. – 688 с.
- 39.Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. : у двох томах / укл. Д. Г. Гринчишин та ін. – Т. 2. – К. : Наукова думка, 1978. – 592 с.
- 40.Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. – Вип. 2. – Львів, 1994. – 151 с.
- 41.Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча : ў пяці тамах / уклад. Ю. Ф. Мацкевіч і інш. – Т. I. – Мінск : Навука і тэхніка, 1979. – 512 с.

42. Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча : ў пяці тамах / уклад. Ю. Ф. Мацкевіч і інш. – Т. V. – Мінск : Навука і тэхніка, 1986. – 563 с.
43. Тураўскі слоўнік : ў пяці тамах / склад. А. А. Квывіцкі, Г. А. Цыхун, І. Я. Яшкін. – Т. 4. – Мінск : Навука і тэхніка, 1985. – 360 с.
44. Чабаненко В. А. Словник говірок Нижньої Наддніпряни : у 4-х томах / В. А. Чабаненко. – Запоріжжя, 1992. – Т. 1. – 324 с.
45. Чапля І. К. Прислівники в українській мові / І. К. Чапля. – Харків : Вид-во Харківського університету, 1960. – 123 с.
46. Шило Г. Наддністрянський регіональний словник / Г. Ф. Шило. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича Нан України, 2008. – 288 с.
47. Шуба П. П. Прыслоўе ў беларускай мове : марфалагічны нарыс / П. П. Шуба. – Мінск : Выд-ва АН БССР, 1962. – 191 с.
48. Bal J. Formacje przysłówkowe z sufiksalnym *j* i *k* typu *dzisiaj, wczoraj, dzisiak, tamok* w historii i dialektach języka polskiego / J. Bal. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdansk, 1974. – 115 s.
49. Cyran W. Przysłowki polskie: budowa słowotwórcza / W. Cyran. – Łódź, 1967. – 244 s.
50. Czyżewski F. Polskie i ukraińskie teksty gwarowe ze wschodniej Lubelszczyzny / F. Czyżewski, S. Warchoń. – Lublin : Wydawnictwo UMCS, 1998. – 496 s.
51. Janów J. Słownik huculski / J. Janów. – Kraków : Wydawnictwo naukowe DWN, 2001. – 294 s.